

Àmbit social i criminològic

Col·laboració externa 2016

La prescripció dels delictes amb menors d'edat:

Anàlisi del problema i
proposta *de lege ferenda*

Autor

Dr. Víctor Gómez Martín

Any 2017

La prescripció dels delictes amb menors d'edat:

Anàlisi del problema i
proposta *de lege ferenda*

Dr. Víctor Gómez Martín

Professor Titular (Catedràtic acr.) de Dret penal Universitat de Barcelona

El Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada ha editat aquesta recerca respectant el text original dels autors, que en són responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en la recerca són de responsabilitat exclusiva dels autors, i no s'identifiquen necessàriament amb les del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Avís legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència de [Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 No adaptada de Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca) el text complet de la qual es troba disponible a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

Així doncs, es permet la reproducció, la distribució i la comunicació pública del material, sempre que se citi l'autoria del material i el Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (Departament de Justícia) i no se'n faci un ús comercial ni es transformi per generar obra derivada.

Sumari

1. Objecte d'estudi	5
2. La prescripció del delictes	6
2.1. Questions generals	6
2.1.1. Concepte	6
2.1.2. Naturalesa jurídica	6
2.1.3. Fonament material.....	7
2.1.4. Terminis	14
2.1.5. Regles de còmput.....	16
2.1.6. Suspensió i interrupció.....	18
3. La prescripció dels delictes amb víctimes menors d'edat	23
3.1. Plantejament.....	23
3.2. Terminis especials de prescripció	25
3.2.1. Exposició	25
3.2.2. Valoració crítica	27
3.3. Suspensió dels diez <i>a quo</i> fins a determinada edat de la víctima	28
3.3.1. Exposició	28
3.3.2. Valoració crítica	30
3.4. Imprescriptibilitat	35
3.4.1. Exposició	35
3.4.2. Valoració crítica	35
4. Conclusions.....	44
5. Bibliografia.....	47

1. Objecte d'estudi

Molt probablement, un dels grups de delictes que major alarma social desperten en l'actualitat són els delictes de pederàstia. Diversos són els factors que afavoreixen aquesta percepció. D'una banda, la gravetat intrínseca al fet, en particular en els supòsits d'agressió sexual. D'una altra; l'especial vulnerabilitat de la víctima. I, finalment, la sensació subjectiva d'impunitat que aquesta classe d'infraccions genera com a conseqüència de l'elevat índex de prescripció acostuma a presentar.

Aquesta recerca s'ocuparà, precisament, d'aquest tercer aspecte dels delictes d'abús i agressió sexual amb menors d'edat. En concret, s'analitzarà la institució de la prescripció del delicte, amb particular atenció en el seu fonament, naturalesa jurídica i regles generals de funcionament. Seguidament, es realitzarà un estudi sobre els diferents tractaments de la problemàtica en Dret comparat, en particular en diversos ordenaments del nostre entorn cultural. Finalment, es prendrà posició sobre el particular, tot formulant-se'n propostes *de lege ferenda*.

2. La prescripció del delictes

2.1. Qüestions generals

2.1.1. Concepte

En l'art. 130.6^o CP es recull, com a causa d'extinció de la responsabilitat criminal, la prescripció del delictes. L'extinció de la responsabilitat penal es produeix quan un fet delictiu no és perseguit dins de l'espai de temps comprès entre el moment en què es produeix la seva consumació (*dies a quo*) i el moment en què finalitza el còmput del termini de corresponent termini de prescripció (*dies ad quem*). La prescripció del delictes pot ser al·legada per la part, i, fins i tot, acordada d'ofici a qualsevol moment del procediment. També, per tant, si es planteja com a qüestió nova en via de recurs, o en la mateixa vista d'aquest. Es tracta d'una institució que respon a principis d'ordre públic.

2.1.2. Naturalesa jurídica

La prescripció del delictes es troba prevista en el Codi penal espanyol com una causa d'extinció de la responsabilitat criminal (art. 130.6^a CP). Una de les qüestions més discutides és la relativa a la seva naturalesa processal o substantiva. Certament, no cal ignorar que algunes importants qüestions concernents a la prescripció del delictes requereixen de la intervenció del Dret processal. Tal és el cas, per exemple, de la determinació de l'acte processal interruptor del còmput o de la concreció de quan pot entendre's paralitzat el procediment, ambdues recollides en l'art. 132.2 CP. No obstant això, resulta àmpliament compartible la idea que la institució de la prescripció té naturalesa fonamentalment substantiva (Pastor Alcoi, 1993, p. 8155; Olaizola Nogueres, 1998, p. 747; Lascurain Sánchez, 1997, p. 371; Mir Puig, 2011, 33/26; Mapelli Caffarena, 2011, pàg. 524 i 529; Prieto Rodríguez, 1998, p. 386; Molina Fernández, 2011, 20/6678; Rodríguez Horcajo, 2011, p. 252).

Segons la doctrina dominant, la disjuntiva no és baladí. De la seva resolució dependria, per exemple, la decisiva qüestió de si les normes reguladores de

la prescripció (per exemple, la que amplia el termini de prescripció d'alguns delictes de tres a cinc anys) poden ser o no d'aplicació retroactiva *in malam partem* (Olaizola Nogueres, 1998, p. 749; Gili Pascual, 2001, pàg. 19 ss. i 64; Morillas Cuevas et al., 2000, p. 1098 s.; Ragués i Vallès, 2004, p. 78; Mir Puig, 2015, 33/26; Mapelli Caffarena, 2011, p. 525; Rodríguez Horcajo, 2011, p. 252).

No obstant això, es considera més atencible el punt de vista doctrinal que segons el qual la discussió sobre la naturalesa jurídica de la institució ha de relativitzar-se. En paraules de Pedreira González, "(...) el complex problema de la naturalesa jurídica, encara que ha pretès convertir-se en la peça central de la matèria que ens ocupa, ha estat una qüestió sobrevalorada i que manca de les repercussions que normalment se li atribueixen. Les conseqüències transcendents que s'associen a mantenir una o una altra naturalesa jurídica poden solucionar-se sense excessives dificultats per una aplicació correcta i lleial dels principis essencials d'un Estat Democràtic de Dret" (Pedreira González, 2005, p. 1557).

No és en absolut incoherent, per exemple, defensar la irretroactivitat de les disposicions perjudicials per a reu en tot cas, amb independència de la seva naturalesa processal o substantiva. No en va l'art. 9.3 CE estableix que "[l]a Constitució garanteix (...) la irretroactivitat de les disposicions sancionadores no favorables o restrictives de drets individuals (...)", sense excepció alguna, per tant, per a les disposicions de naturalesa processal (Pedreira González, 2004, pàg. 159 i 161; el mateix, 2005, pàg. 1557 s.; en termes semblants Molina Fernández, 2011, 20/6678; Díez Ripollés, 2011, p. 778).

2.1.3. Fonament material

Per tot el que acaba de ser exposat, més enllà de si es tracta d'una institució de Dret penal o processal, el realment decisiu (i el que veritablement podrà arribar a desplegar conseqüències pràctiques) és la qüestió relativa al fonament material de la prescripció penal.

2.1.3.1. *Perspectiva processal*

Des d'un punt de vista processal, s'afirma que en la prescripció del delictes el que prescriu en realitat no és la infracció penal, que pressuposa una sentència condemnatòria que, per definició, no existeix, sinó l'acció penal (Medina Cepero, 2001, p. 37). En absència de condemna prèvia, no seria correcte parlar d'extinció de responsabilitat penal, ja que aquesta, en puritat de conceptes, ni tan sols hauria arribat a néixer. Concebuda d'aquesta manera, la prescripció del delictes seria, en realitat, més que un obstacle de punibilitat un de perseguibilitat (Medina Cepero, 2001, p. 43; Hernández García, 2011, 4/2907).

Com a fonament material d'aquest postura es troba estès l'argument que, transcorregut un perllongat període de temps des de la comissió del delictes, les dificultats probatòries (eventualment en perjudici del dret de defensa del reu) del fet es veuen sensiblement incrementades (Rey González, 1999, p. 55). D'aquesta manera, si com a conseqüència del transcurs d'aquest interval temporal succeeix que l'Administració de Justícia adverteix que no resulta viable practicar diligències de recerca tendents a esclarir els fets, o recaptar d'una altra manera material probatori suficient per desvirtuar la presumpció d'innocència que empara a l'hipotètic responsable dels fets, des de la perspectiva processal que ara ens ocupa deixarà de tenir sentit la persecució dels fets (Rey González, 1999, p. 54; es refereixen a aquest argument Gili Pascual, 2001, p. 67; Serrano Gómez, 2003, pàg. 85 s.; Rodríguez Ramos, 2009, p. 489).

A la tesi conforme la prescripció constitueix una garantia encaminada a reduir el marge d'error judicial per les suposades dificultats de valoració de la prova com a conseqüència del transcurs del temps, pot objectar-se, d'una banda, que les esmentades dificultats probatòries també poden tenir lloc encara que no hagi transcorregut el termini de prescripció del delictes (Ragués i Vallès, 2004, p. 31; González Tàpia, 2003, p. 52). I al contrari: no sempre que ja ha transcorregut el termini de prescripció concorren aquells entrebancs (Gili Pascual, 2001, p. 67; González Tàpia, 2003, p. 49). A més, si el principi *in dubio pro reo* obliga a deixar sense pena tot fet que no

hagi quedat suficientment provat, això no és pel transcurs del termini de prescripció, sinó en qualsevol cas, amb total independència de si l'absència de prova ve o no determinada per aquest factor (Gili Pascual, 2001, p. 67; González Tàpia, 2003, pàg. 50 ss.; Pastor, 2010, p. 643). No en va, en el cas del Codi penal espanyol, els terminis de prescripció de delictes previstos en l'art. 131.1 CP no guarden cap proporcionalitat amb el grau de dificultat probatòria de la classe de delicte, sinó amb la major o menor gravetat de la infracció (Gili Pascual, 2001, p. 68; González Tàpia, 2003, pàg. 49 i 51). De fet, ja que l'art. 131.5 CP declara imprescriptibles determinats delictes, d'acord amb l'argument que ara ens ocupa hauria de concloure's que en aquests delictes la imprescriptibilitat obeeix a l'absència de dificultats probatòries associades al pas del temps, la qual cosa, per descomptat, no té per què ocórrer (Gili Pascual, 2001, p. 68).

Encara des de la perspectiva que ara ens ocupa, una part de la doctrina i la jurisprudència invoca com a fonament de la prescripció el dret fonamental a un procés amb totes les garanties (Medina Cepero, 2001, p. 41), i, en particular, sense dilacions indegudes (Rey González, 1999, pàg. 57 ss.; es fan ressò d'aquesta circumstància Gili Pascual, 2001, p. 69; Serrano Gómez, 2003, pàg. 86 ss.; Ragués i Vallès, 2004, p. 25). No obstant això, és evident que es tracta de dues garanties independents, de tal manera que no existeix el menor inconvenient a afirmar la concurrència d'una d'elles sense l'altra (Gili Pascual, 2001, p. 71). No en va, en el Codi penal espanyol la prescripció del delicte s'interromp —com s'exposarà més endavant— amb l'inici del procediment, o més ben dit, amb la seva direcció contra el indiciàriament responsable (art. 131.1 CP).

Així, excepte en els casos (excepcionals) de paralització processal, la prescripció del delicte es produirà abans de l'inici del procés. En canvi, perquè pugui parlar-se de dilacions indegudes és necessari que el procediment hagi donat inici i s'hagi dilatat en el temps de forma extraordinària. Bona mostra d'això és el tenor literal del nou art. 21.6^a CP, que recull la circumstància genèrica atenuant de dilacions indegudes. D'acord amb aquest precepte, “la dilació extraordinària i indeguda en la tramitació del procediment, sempre

que no sigui atribuïble al propi inculpat i que no guardi proporció amb la complexitat de la causa”. Ha d'entendre's que la “tramitació del procediment” s'inicia quan el reu adquireix la condició d'imputat i finalitza amb la resolució judicial ferma que posi fi a la via penal (Alcàsser Guirao, 2010, 28/7027). Si es tracta d'una resolució dictada en segona instància i les dilacions indegudes es produeixen en la tramitació del recurs, l'atenuant podrà ser acordada d'ofici (STS 1078/09, 5-11).

Tampoc és correcta la idea que la prescripció consisteix en un instrument concebut per contribuir al correcte funcionament de l'Administració de Justícia mitjançant una mena de reprovació del Jutge que incorre en dilacions indegudes en la tramitació de la causa, o la concessió a la víctima d'un títol que sostingui una pretensió indemnitzatòria (González Tàpia, 2003, p. 60). A aquesta idea port oposar-se que si l'Administració de Justícia compta amb disfuncions estructurals que la fan particularment lenta i la converteixen en una font inesgotable de dilacions indegudes, probablement la solució de tal problemàtic no passa, precisament, per una ampliació o reducció dels terminis de prescripció, sinó per les corresponents reformes estructurals del sistema. D'altra banda, instrument sancionador de dilacions indegudes ben estrany seria, sens dubte, aquell que tingués com a fonament la reprovació del Jutge que incorre en elles sense valer-se per a això d'un aparell sancionador (Gili Pascual, 2001, p. 74; Ragués i Vallès, 2004, pàg. 29 s.).

En un sentit similar, sol invocar-se com un dels fonaments de la institució, finalment, el principi de seguretat jurídica. En virtut d'aquest principi — s'assenyala— constitueix una garantia polític-criminal irrenunciable que el responsable per la comissió d'un delictes tingui coneixement que, transcorregut un determinat període de temps des de la comissió del fet delictiu, aquest ja no podrà ser perseguit. Dit amb altres paraules: que després d'un determinat període de temps, l'espasa de Damocles representada per la pena prevista per al delictes haurà de deixar de penjar sobre el coll del seu responsable (Pedreira González, 2004, pàg. 147 s. i 152).

En relació amb aquesta línia argumentativa, cal admetre, certament, que la institució de la prescripció guarda una relació més que evident amb la idea de

seguretat jurídica. No obstant això, ja no resulta tan compartible la tesi que aquesta idea constitueix el nucli mateix del fonament de la prescripció del delicte com a causa d'extinció de la responsabilitat criminal (González Tàpia, 2003, p. 63). La raó principal salta a la vista: la seguretat jurídica no depèn de la prescripció, ja que sense prescripció podria seguir existint seguretat jurídica (Gili Pascual, 2001, pàg. 72 s.). Com afirma amb raó Raguès i Vallès, la seguretat jurídica, més que fonament de la prescripció n'és un efecte. De fet, fins i tot podria dir-se que, en cert sentit, genera major inseguretat un sistema en el qual alguns delictes (els més) prescriuen i uns altres (els menys) no ho fan que un sistema que —al marge dels problemes constitucionals als quals això podria conduir— en el qual es consagrés la imprescriptibilitat de tots els delictes sense excepció alguna. Seguint aquesta línia argumentativa, també podria dir-se que un sistema de prescripció com l'espanyol —que en aquest extrem no es distingeix en absolut dels ordenaments jurídic-penals del nostre entorn cultural— en el qual existeixen diferents terminis de prescripció en funció de la major o menor gravetat de les diferents infraccions penals provoca major grau d'inseguretat jurídica del que provocaria un sistema amb un termini únic de prescripció per a tots els delictes (Gili Pascual, 2001, p. 75).

2.1.3.2. *Perspectiva substantiva*

De l'anteriorment exposat en relació amb la naturalesa substantiva de la prescripció de la infracció penal es desprèn que no resulta possible comprendre correctament el fonament material de la naturalesa extintiva de la responsabilitat criminal de la institució si la mateixa no és posada en relació amb les funcions de la pena (Lascuráin Sánchez, 1997, p. 372; Gili Pascual, 2001, pàg. 76 ss.; González Tàpia, 2003, p. 71; Mir Puig, 2015, 33/24 s.).

Des d'aquest punt de vista, ha de descartar-se, en primer lloc, una fonamentació de la prescripció en clau retribucionista. D'una banda, difícilment pot explicar la prescripció una noció que no serveix per justificar ni la funció del Dret penal ni les finalitats de la pena. Als arguments contraris a la retribució, ja sobradament coneguts (Mir Puig, 2015, 3/10 i 62 ss.), cal afegir que existeixen evidents raons de dret positiu que permeten concloure que en

l'actual legislació penal espanyola la retribució no és una de les funcions de la pena (Mir Puig, 2015, 3/70 ss.). De fet, tal com correctament apunta Gili Pascual (2001), la mera existència de la prescripció del delictes en un ordenament jurídic constitueix, en si mateixa, un indicatiu *de lege lata* que en aquest ordenament la pena no compliria una funció de retribució. Fonamentada la funció de la pena en termes absoluts (pena no com a mitjà, sinó com a fi en si mateix), l'extinció de la responsabilitat criminal per prescripció del delictes deixa de tindre sentit. Quina explicació tindria l'aixecament de la sanció del fet pel mer transcurs del temps quan en clau de realització de la idea de Justícia mitjançant la sanció del fet delictiu el procedent seria aplicar-la? (Gili Pascual, 2001, p. 76).

Dels anteriors arguments es dedueix que el veritable fonament de la causa d'extinció que ara ens ocupa es troba en la funció preventiva de la pena. És habitual en la doctrina la referència al fet que, depenent de la major o menor gravetat del fet delictiu, i de la major o menor extensió del període de temps transcorregut des de la seva comissió, la percepció del fet delictiu com a més o menys necessitat de pena per part de la col·lectivitat anirà variant (Gili Pascual, 2008, p. 690). Així, per exemple, un petit furt comès fa cinc anys i que no ha estat perseguit durant aquest espai de temps pot ser percebut per la col·lectivitat com un fet pertanyent al passat, ja superat, i, per tant, mancat de tota necessitat preventiu-general de pena. Quan això succeeix, la declaració de l'extinció de la responsabilitat criminal no posarà en qüestió la funció preventiu-general de la pena, ja que tal absència de responsabilitat no generarà en la col·lectivitat alarma o sensació subjectiva d'impunitat alguna (Gili Pascual, 2001, p. 81; González Tàpia, 2003, pàg. 78 s.; Ragués i Vallès, 2004, p. 40; Díez Ripollés, 2011, p. 778).

És possible, a més, que el transcurs d'un determinat període de temps des de la comissió de la infracció penal porti amb si la conseqüència que ja no sigui necessari imposar una pena al responsable perquè aquest no torni a delinquir en el futur. Si una vegada transcorregut aquest termini el subjecte ja s'ha resocialitzat de forma espontània podria haver desaparegut, amb això, la necessitat preventiu-especial de la pena (Gili Pascual, 2001, p. 81; Ragués i

Vallès, 2004, p. 40; Díez Ripollés, 2011, p. 778).

Certament, si s'entén que la pena ha de complir una funció de protecció de la societat mitjançant la prevenció de la comissió de delictes, i, al mateix temps, que l'objecte del Dret penal únicament és la configuració de l'ordre social actual (Gili Pascual, 2001, p. 77; el mateix, 2008, p. 690; Choclán Montalvo, 2008, p. 551) o la preservació de l'ordre social vigent (Ragués i Vallès, 2004, pàg. 42 i 92), l'extinció de la responsabilitat penal per prescripció del delicte hauria de produir-se quan es comprovi que la pena, una vegada transcorregut un determinat període de temps des de la consumació del delicte, ja no és necessària per prevenir la comissió del delicte. Això succeirà quan la col·lectivitat contempli el fet delictiu com quelcom ja superat o pertanyent al passat, és a dir, no necessitat de pena des d'un perspectiva preventiu-general (Gili Pascual, 2001, p. 77; Ragués i Vallès, 2004, pàg. 43 s.). Quan major sigui la gravetat del fet, més perllongat haurà de ser el període de temps que haurà de transcórrer des de la seva comissió perquè el supòsit sigui contemplat per la col·lectivitat com un esdeveniment no actual (Ragués i Vallès, 2004, p. 45).

D'entre les diferents fonamentacions preventives de la prescripció, la que sembla trobar-se a la base de la concreta regulació de la prescripció del delicte recollida en el Codi penal espanyol és la que vincula la prescripció del delicte a l'absència de necessitat preventiu-general de pena (González Tàpia, 2003, p. 209; Choclán Montalvo, 2008, p. 551). Clara mostra d'això és l'art. 131.1 CP. En aquest precepte es troben els diferents terminis de prescripció del delicte. Es tracta de terminis la durada dels quals és directament proporcional a la gravetat del delicte, determinada, per la seva part, per la durada de la pena assignada al delicte (Morillas Cuevas et al., 2000, p. 1099; González Tàpia, 2003, p. 80). En canvi, el precepte no té en compte per a la determinació del termini de prescripció del delicte les circumstàncies personals del subjecte (González Tàpia, 2003, p. 74). No és possible derivar de l'art. 131.1 CP, per això, una fonamentació preventiu-especial de la prescripció.

Certament, el càstig d'un fet delictiu molt temps després de la seva comissió podria perjudicar la resocialització del seu autor, ja que aquest podria

percebre-ho personalment com una resposta injusta a un fet ja pretèrit (Gili Pascual, 2001, p. 81). Podria dir-se que la no desocialització del subjecte que s'aconsegueix en alguns casos a través de la prescripció del delictes constitueix, sens dubte, un efecte col·lateral beneficiós d'aquesta institució (Ragués i Vallès, 2004, p. 40). Això no significa, no obstant, que el fonament de la prescripció sigui preventiu-especial. És evident que no sempre el mer transcurs del temps aconsegueix eliminar la perillositat de l'autor de la infracció (Gili Pascual, 2001, pàg. 80 ss.; González Tàpia, 2003, p. 73; Ragués i Vallès, 2004, p. 35) o amb el que, al contrari, la resocialització del subjecte s'hauria pogut produir ja amb anterioritat al *dies a quo*. Per aquesta doble raó no ha d'estranyar que l'art. 131.1 CP no faci cap referència per a la determinació dels terminis de prescripció a la incidència del transcurs del temps des de la consumació del delictes en el procés de resocialització del subjecte. En cas que el legislador espanyol hagués partit del pressupòsit que el simple transcurs del temps porta amb si, en general, la resocialització del subjecte, hauria d'haver-hi previst —com succeeix en altres ordenaments jurídics— com a causa d'interrupció del termini prescriptiu la comissió d'un nou delictes (González Tàpia, 2003, p. 73).

2.1.4. Terminis

Els terminis de prescripció del delictes estan recollits en l'art. 131.1 i 2 CP. Quan es tracti de penes cumulatives, el termini de prescripció del delictes serà el corresponent a la pena més greu (art. 131.1 CP). Segons la jurisprudència, ha de tenir-se en compte la pena en abstracte fixada per al delictes que es tracti, i no la pena resultant de l'aplicació de les normes sobre graus de participació i d'execució. Per a la doctrina majoritària, ha de ser considerada, en canvi, la pena en concret, en correspondència lògica amb la proporcionalitat entre gravetat del delictes i durada del termini de prescripció present en els arts. 131.1 i 2 CP.

La LLO 5/2010 va ampliar el termini de prescripció dels delictes menys greus amb pena màxima inferior a tres anys de presó o inhabilitació. Fins a la LLO 5/2010, el termini de prescripció previst per a tals delictes era de tres anys, tot passant, com a conseqüència de la reforma, a cinc anys. D'aquesta

manera, amb l'excepció dels delictes d'injúries i calúmnies, que segueixen prescrivint a l'any, i de les faltes, que seguien fent-ho als sis mesos, el termini mínim de prescripció de les infraccions penals deixa de ser de tres anys, i pensa a ser de cinc. Amb la LLO 1/2015 i la corresponent desaparició de totes les faltes del Codi penal espanyol, desapareix també el termini associat a aquestes últimes infraccions.

Aquesta ampliació de terminis ha desplegat importants conseqüències en relació amb alguns delictes d'enorme transcendència pràctica, com, per exemple, l'estafa o l'apropiació indeguda. Abans de la LLO 5/2010, aquests delictes venien prescrivint als tres anys, tret que concorregués algun dels elements típics accidentals prevists en l'art. 250 CP, o es tractés d'un delicte continuat, en aquest cas el termini de prescripció podia aconseguir els cinc anys. L'objectiu de la reforma és revertir la sensació subjectiva d'impunitat i desconfiança cap a l'Administració de Justícia que suposadament desperten en la col·lectivitat aquells casos en els quals, a causa de la complexitat que sol comportar la recerca del delicte, aquest prescriu amb anterioritat al fet que s'hagi iniciat el seu esbrinament i posterior persecució (Preàmbul de la LLO 5/2010 i Dictamen de la Comissió de Justícia al Projecte de reforma del CP aprovat pel Congrés dels Diputats el 29-4-09).

No obstant això, aquesta justificació no resulta plenament compartible. No tots els delictes amb pena de presó inferior a tres anys consisteixen en infraccions “el descobriment de les quals i recerca poden no obstant això resultar extremadament complexos i dilatats” (Preàmbul de la LLO 5/2010). Tal és el cas, per exemple, de delictes com els de lesions (arts. 147.2 i 152.1º CP), furt (art. 234 CP), violència de gènere (art. 153.1, 171.4 i 172.2 CP), amenaces (art. 169 ss. CP), coaccions (art. 172 CP), danys (art. 263 ss. CP) i un llarg etcètera de delictes la instrucció dels quals normalment no revestirà una particular complexitat. Segons la doctrina, el legislador hauria d'haver previst de terminis específics de prescripció, més amplis, per als delictes d'esbrinament més complex.

2.1.5. Regles de còmput

2.1.5.1. En atenció a la classe de delictes

Segons disposa l'art. 132.1 CP, el termini de prescripció comença a computar-se al moment en què té lloc la consumació del delicte. En els delictes instantanis (p. ex., l'homicidi), la consumació es produeix de forma instantània amb la lesió del ben jurídic (p. ex., en l'homicidi amb la producció de la mort del subjecte passiu). En els delictes permanents, la consumació també ho és, produint-se aquesta amb l'eliminació de la situació il·lícita (p. ex., en les detencions il·legals amb la posada en llibertat del detingut). Finalment, en els delictes d'estat, encara que la infracció consisteix en la creació d'un estat antijurídic, la consumació és instantània. En els casos de delicte continuat (art. 74 CP), el dies a quo corresponen al "dia en què es va realitzar l'última infracció". Pel que fa a les infraccions que exigeixin habitualitat, el termini de prescripció començarà a computar-se "des del dia que va cessar la conducta".

2.1.5.2. Regles especials

L'art. 131.5 CP va ser incorporat *ex novo* per la LLO 5/2010. El precepte estableix una regla de determinació del termini de prescripció en dos casos: "concurts d'infraccions i infraccions connexes". En tots dos supòsits "el termini de prescripció serà el que correspongui al delicte més greu".

a) Concurts de delictes

La nova regla de determinació del termini de prescripció en els casos de concurs d'infraccions constitueix la plasmació legal d'un consolidat criteri de jurisprudencial. D'acord amb el mateix, en els supòsits de referència el termini de prescripció dels delictes en concurs serà **únic**. Concretament, el termini corresponent al delicte de la relació concurso pel qual estigui prevista pena més greu. Encara que la jurisprudència no ho assenyala expressament, de la pròpia lògica del criteri jurisprudencial que ens ocupa, també el *dies a quo*, és a dir, el dia en què ha d'entendre's comès el delicte a l'efecte de donar inici al còmput del termini de prescripció del

conjunt delictiu, és únic, i es correspondrà amb el moment de consumació del delictes que tingui assignada pena més greu. El fonament de la regla hauria de veure's en què en tals supòsits es produiria una unitat delictiva entre els diferents delictes en concurs, de tal manera que separar-los per determinar la prescripció o no de cadascun d'ells per separat resultaria completament artificiosos.

L'actual art. 131.5 CP, en convertir aquest criteri en dret positiu, resol el greu problema de legalitat que plantejava el fet que en els esmentats casos de concurs ideal o medial de delictes, la jurisprudència establís, en contra de reu, un termini de prescripció no previst legalment: el corresponent al delictes més greu. No obstant això, l'aplicació pràctica del precepte pot resultar problemàtica per diverses raons. En primer lloc, l'abstracció als "supòsits de concurs d'infraccions" és prou àmplia com per comprendre en el seu tenor literal possible no només els casos de concurs ideal o medial de delictes, sinó també els de concurs real de delictes. És evident, amb tot, que el fonament material de la regla, la suposada existència d'una unitat delictiva, podria concórrer en els casos de concurs ideal de delictes, però mai en els de concurs real. A causa d'això, un sector doctrinal proposa que l'expressió "supòsits de concurs d'infraccions" sigui interpretada restrictivament, de tal manera que quedin exclosos de la mateixa tots els casos de concurs real de delictes, inclosos els de concurs medial.

b) Delictes connexos

Quant als casos d'infraccions connexes, com a tals han de ser considerades: "1. Les comeses simultàniament per dues o més persones reunides, sempre que aquestes estiguin subjectes a diversos Jutges o Tribunals ordinaris o especials, o que puguin estar-ho per l'índole del delictes. 2. Les comeses per dues o més persones en diferents llocs o temps si n'hagués precedit concert a tal efecte. 3. Les comeses com a mitjà per perpetrar altres o facilitar la seva execució. 4. Les comeses per procurar la impunitat d'altres delictes. 5. Els diversos delictes que s'imputin a una persona en incoar-se contra la mateixa causa per qualsevol d'ells, si tinguessin analogia o relació entre si, segons el parer

del Tribunal, i no haguessin estat fins llavors sentenciats” (art. 17 LECrim.).

Es tracta d'una categoria de naturalesa processal, que respon a la conveniència que en determinats supòsits no es produeixi una ruptura de l'anomenada continència de la causa. La doctrina destaca que en cap dels cinc casos de connexitat delictiva prevists en l'art. 17 LECrim. es precisa unitat d'acció delictiva alguna, per la qual cosa la regla de l'art. 131.5 no tindria cap lògica material. No en va, abans de la reforma la pròpia jurisprudència considera inaplicable als supòsits de connexitat delictiva el criteri segons el qual en els casos de concurs medial de delictes el termini de prescripció es correspon amb el del delictes més greu, ja que “les raons que avalen aquest criteri són de caràcter substantiu, per la qual cosa no resulta aplicable en supòsits de mera connexitat processal”.

2.1.6. Suspensió i interrupció

Segons disposa l'art. 132.2 CP, la prescripció s'interromprà, quedant sense efecte el temps transcorregut, “quan el procediment es dirigeixi contra la persona indiciàriament responsable del delictes”, començant a córrer de nou des que es paralitzi el procediment o acabi sense condemna. L'expressió “persona indiciàriament responsable del delictes o falta” ha estat introduïda per la LLO 5/2010, en substitució de el “culpable”. El canvi obeeix al fet que, quan el Jutge dirigeix el procediment contra algú per primera vegada, be admetent a tràmit una denúncia o querella presentada contra ell, be acordant la incoació de Diligències Prèvies contra el mateix, be citant-li a declarar com imputat, el destinatari de dites possibles actes d'adreça del procediment encara no pot ser qualificat com a “culpable” del delictes investigat.

Pel que fa a l'aclariment legal de quan ha d'entendre's que el “procediment es dirigeixi contra la persona indiciàriament responsable del delictes”, la reforma de 2010 disposa que “s'entendrà dirigit el procediment contra una persona determinada des del moment en què, en incoar la causa o amb posterioritat, es dicti resolució judicial motivada en la qual se li atribueixi la

seva presumpta participació en un fet que pugui ser constitutiu de delictes o falta” (art. 132.2, regla 1^a).

A diferència del que succeeix en alguns ordenaments jurídics del nostre entorn cultural [p. ex., l'italià (art. 160 CP italià), el suís (art. 72.2. CP suís), l'alemany (§ 78c StGB) o el portuguès (art. 121 CP portuguès)], el legislador espanyol no estableix un catàleg tancat d'actes processals d'adreça del procediment contra el culpable. Es provoca, amb això, un considerable grau d'inseguretat jurídica.

La LLO 5/2010 acull, en relació amb aquest particular, el criteri sobre interrupció de la prescripció delictes sostingut per la doctrina jurisprudencial establerta per les SSTC 63/2005, 14-3 i 29/2008, 20-2 (cas Urbanor). Aquesta jurisprudència s'oposa a l'asseguda pel TS, que entén que també els actes de part iniciadores del procés (denúncia, querella) poden interrompre la prescripció del delictes. D'acord amb l'art. 132.2, regla 1^a CP, per a la interrupció de la prescripció del delictes no n'hi ha prou amb la simple presentació de la denúncia o la querella, ni tampoc amb la seva admissió a tràmit a través d'un acte judicial, sinó que és necessari, almenys, que el Jutge d'Instrucció acordi l'obertura de la causa contra una persona determinada, o posteriorment li dirigeixi el procediment d'una altra manera, p. ex. mitjançant la corresponent citació judicial per declarar com imputat. Cal un acte judicial de direcció del procediment contra un subjecte determinat. Tampoc té capacitat interruptora del termini de prescripció del delictes, per això, l'ordre de detenció que pot dictar el Fiscal (art. 5 L 50/1981, 30-12, per la qual es regula l'Estatut Orgànic del Ministeri Fiscal).

No obstant això, que la presentació de la denúncia o la querella no provoquin efectes interruptors de la prescripció del delictes no significa que no puguin desplegar cap efecte. Segons la regla 2^a de l'art. 132.2 CP, la presentació de querella o la denúncia formulada davant un òrgan judicial, en la qual s'atribueixi a una persona determinada la seva presumpta participació en un fet que pugui ser constitutiu de delictes o falta, suspèn el còmput de la prescripció per un termini màxim de sis mesos, a explicar des de la mateixa data de presentació de la querella o de formulació de la denúncia.

La diferència entre la interrupció i la suspensió consisteix que la primera impedeix el curs de la prescripció i inutilitza el temps transcorregut per al còmput d'aquella, mentre que la suspensió de la prescripció paralitza aquesta, però no inutilitza el temps ja transcorregut. D'aquesta manera, desapareguda la causa de suspensió, el còmput del temps per a la prescripció contínua, mentre que en el cas de la interrupció comença de nou.

En l'art. 132.2, regla 2^a CP, la suspensió es condiona al compliment de tres requisits: a) que la *notitia criminis* es formalitzi mitjançant denúncia o querella; b) que la determinació del subjecte imputat sigui concreta; c) que es present davant un òrgan judicial, sigui competent o no per a l'esclariment dels fets. La convivència de suspensió i interrupció de la prescripció del delictes prevista per la LLO 5/2010 pretén posar remei a “disparitat dels criteris adoptats pel Tribunal Constitucional i el Tribunal Suprem en recents pronunciaments, amb la pretensió última d'augmentar la seguretat jurídica” (E. de M. Avantprojecte 2009).

No obstant això, aquesta convivència pot comportar amb si importants disfuncions pràctiques. D'una banda, la consagració del criteri de la suspensió de la prescripció amb la presentació de la denúncia o la querella produiria en el Jutge d'Instrucció el pernicios efecte d'alliberar-li del deure resoldre amb celeritat sobre l'admissió a tràmit de la denúncia o la querella, a fi d'evitar la prescripció del delictes. Des del punt de vista del correcte funcionament de l'Administració de Justícia i el principi de celeritat processal, la reforma seria, per tant, contraproductiu. Per una altra, segons l'actual art. 132.2 CP quan la denúncia o la querella no siguin admeses a tràmit, el còmput del termini de prescripció no començarà a computar novament des del principi, sinó que continuarà des del dia de la presentació de la denúncia o la querella. La presentació de la denúncia o la querella, per tant, no interrompra el termini de prescripció, sinó que es limitarà a suspendre-ho. Amb això, la reforma tracta de trobar el punt d'equilibri entre el criteri del TC i el del TS abans esmentats.

No obstant això, la mesura descrita ha acabat tenint escassa rellevància pràctica, ja que els casos en els quals una denúncia o querella no s'admet a

tràmit no són, en absolut, la regla, sinó l'excepció. A més, el legislador reformista de 2010 disposa que el termini suspès torni a ser computat “una vegada que l'òrgan judicial corresponent no l'admetés a tràmit”. L'expressió deixa oberta la qüestió de com hauran de resoldre's els res infreqüents suposats en els quals el Jutge d'Instrucció, en lloc d'inadmetre a tràmit la denúncia o la querella, l'admeti, encara que acordant, de forma simultània i en la mateixa interlocutòria, el sobreseïment provisional de les actuacions.

El tenor de la regla 2ª prossegueix indicant que si dins del termini de sis mesos es dicta contra el querellat o denunciat, o contra qualsevol altra persona implicada en els fets, alguna de les resolucions judicials esmentades a l'apartat anterior, la interrupció de la prescripció s'entendrà retroactivament produïda, amb caràcter general, en la data de presentació de la querella o denúncia. Com correctament va indicar el Consell d'Estat en el seu informe, aquesta redacció és incompleta, ja que és obvi que si es dicta una resolució “contra qualsevol persona implicada en els fets”, l'aplicació retroactiva de la interrupció de la prescripció només es produirà respecte d'aquesta mateixa persona, però no respecte del querellat o el denunciat.

Quant al grau de determinació del subjecte contra el qual ha de dirigir-se el procediment perquè es produeixi la interrupció de la prescripció, de la regla 3^a de l'art. 132.2 CP poden extreure's dues conclusions: a) no és precisa la determinació nominal del subjecte; b) la interrupció de la prescripció no podrà aconseguir a subjectes aliens a l'organització o grup de persones als qui s'atribueixi el fet i que, per tant, no estiguessin determinats inicialment.

L'art. 132.2 CP assenyala, a més, que el termini de prescripció del delictes començarà a córrer de nou “des que es paralitzi el procediment o acabi sense condemna”. Per “paralització del procediment” ha d'entendre's tota inactivitat dels òrgans jurisdiccionals per raons diferents a les determinants de la terminació del procediment sense pronunciament de fons (arxiu provisional), o a la provocada per la tramitació d'una qüestió d'inconstitucionalitat. Tal inactivitat concorre tant quan no es realitza cap acte, com quan es realitzen actes impropis del procediment legalment establert o actes ineficaços a les finalitats del procediment, ja sigui perquè tenen un

contingut exclusivament formal, ja perquè el seu contingut és merament reiteratiu del d'altres actes anteriors, ja sigui perquè dilaten, innecessàriament a les finalitats del procediment, el seu curs, el seu arxiu provisional o l'enjudiciament.

3. La prescripció dels delictes amb víctimes menors d'edat

3.1. Plantejament

Tal i com ja s'ha avançat, un dels grups de delictes més problemàtics en matèria prescriptiva és, sens dubte, el de les infraccions penals amb víctimes menors d'edat. En aquestes delictes, l'aplicació de les regles i els terminis generals de la prescripció del delicte, que acaben de ser exposats, porta en molts casos a una insatisfactòria conseqüència: al moment de conèixer-se el fet delictiu, aquest ja es troba prescrit.

Certament, en molts casos, la comissió d'un delicte contra la llibertat sexual provoca en la víctima seqüeles físiques i, molt particularment, psicològiques duradores o permanents que, a més, tendeixen a agreujar-se amb el pas del temps. Una possible solució al problema de la prescripció d'aquests casos és concebre'ls com a supòsits no només d'abús o agressió sexuals, sinó també —o sobretot— de lesions psicològiques permanents o continuades. Amb l'aparició de la lesió psicològica, habitualment molt posterior a l'agressió sexual, el *dies a quo* es desplaçaria del moment de consumació de l'atemptat contra la llibertat sexual al moment de consumació del delicte de lesions, amb l'esmentat el resultat lesiu de la integritat psíquica. No obstant, aquest resultat lesiu independentment considerable de l'atemptat contra la llibertat sexual pot no donar-se. Aquesta investigació parteix d'aquesta darrera hipòtesi, i se centra, per tant, en la problemàtica que planteja de la prescripció del delictes de pederàstia al marge de les lesions psicològiques que se'n puguin derivar i la seva corresponent prescripció.

En aquesta direcció, els resultats de múltiples estudis que demostren que les víctimes d'aquests delictes triguen un espai de temps considerable a revelar-los i, en conseqüència, a denunciar-los. El retard en la denúncia pot ser temporal, quan eventualment la víctima tria a una persona de confiança per explicar-li l'abús patit, o permanent, amb la decisió de la víctima de no revelar la seva història (Tener et al., 2015; Hanson et al. 1999, pp. 559 ss.;

Paine et al. 2002, pp. 271 ss.).

Així, per exemple, un estudi de Hébert et al. (2009) posa de manifest que un de cada cinc víctimes mai arriba a revelar l'abús sexual patit en la seva infància i prop del 60% retarda la revelació del fet més de cinc anys des de la consumació del primer episodi patit. En termes similars, Jonzon et al. (2004) conclouen que menys d'una tercera part de les víctimes d'un delictes contra llibertat sexual fan públic l'abús durant la infància i la major part de les víctimes espera una mitjana de 21 anys abans d'informar de l'episodi ja en edat adulta.

Les raons per les quals el menor triga tant de temps a denunciar el fet, si és que arriba a denunciar-ho, són ben diverses. La doctrina especialitzada distingeix en aquests casos fins a tres classes de barreres per la denúncia: interpersonals, socioculturals i intrapersonals.

La primera i segona classe de limitacions, les interpersonals i les socioculturals, es refereixen a les limitacions per la denúncia derivades del fet que la víctima encara es trobi sota la dependència o dins de l'àmbit d'influència de l'autor del delictes. Aquesta relació pot obeir a no haver abandonat encara l'àmbit escolar o acadèmic o el domicili familiar, o bé a una dependència material, econòmica o emocional respecte els autors progenitors, cuidadors, professors, etc. sobrevinguda a l'abandonament material de l'àmbit de dependència (Hörnle et al., 2014, pp. 66 ss.).

Pel que fa als factors intrapersonals, algunes víctimes presenten una absència de consciència sobre si van ser abusats o no. Ja com adults, presenten la seva memòria sobre aquests episodis clarament reprimida. Es qüestionen si el succeït és o no constitutiu d'abús (Crowley et al., 2001; Lab et al. , 2005; Hanson et al. 1999, pp. 559 ss.; Paine et al. 2002, pp. 271 ss.) i expressen preocupació per l'exactitud dels seus records i si aquests són o no genuïns (Dorahy i Clearwater, 2012; Sorsoli et al., 2008). Altres víctimes són completament conscients dels abusos patits com a menors i decideixen, ja com adults i de manera completament conscient, revelar-los mitjançant la corresponent denúncia (Sorsoli, 2010). Aquestes víctimes acostumen a

mostrar repressió, confusió vergonya, culpabilitat, auto-responsabilitat (Alaggia, 2004; Dorahy et al., 2012; Draucker i Martsof, 2008; Hanson et al. 1999, pp. 559 ss.) i ansietat com a impediments més freqüents per la denúncia (Dorahy i Clearwater, 2012; Paine et al. 2002, pp. 271 ss.).

En el cas dels delictes sexuals amb víctimes menors d'edat, el CP espanyol estableix terminis de prescripció de 10 i 15 anys, depenent de si es tracta d'abús o agressió. Aquests terminis de prescripció són relativament comuns per aquests delictes en Dret comparat. Amb l'objecte d'estendre el termini de prescripció del delicte més enllà del que determinaria el còmput ordinari, legisladors penals com ara l'espanyol, l'alemany, el francès o l'italià, a Europa, o el nord-americà, l'argentí i el xilè, en l'àmbit americà, disposen per a alguns delictes amb víctima menor d'edat regles especials en matèria de prescripció del delicte. Tres són les més habituals: a) l'establiment de terminis de prescripció especials; b) la suspensió de la prescripció fins que la víctima arribi a una determinada edat; i c) la declaració d'imprescriptibilitat del delicte.

3.2. Terminis especials de prescripció

3.2.1. Exposició

Com ja s'ha esmentat, la major parts dels ordenaments jurídics determinen els terminis de prescripció en funció de la durada de la pena, que depèn, al mateix temps, de la gravetat del delicte. Amb aquest sistema de prescripció, una possible solució a la problemàtica que plantegen en matèria de prescripció els delictes contra la llibertat sexual amb víctimes menors d'edat passaria per un increment de les penes previstes a aquests delictes i, en conseqüència, també dels corresponents terminis de prescripció.

Aquesta alternativa és, per exemple, l'adoptada pel *Codice penale* italià (CPI). L'art. 157 d'aquest text legal disposa un termini de prescripció comú a tots els delictes castigats amb la pena màxima assenyalada per la Llei pel delicte consumat o intentat. Aquesta pena es calcula tenint en compte també les circumstàncies agreujants, que comporten, com és lògic, una sanció

diferent o un efecte especial (un augment de més d'un terç), amb el límit mínim de 6 anys pels delictes greus (*reati*) y 4 pels delictes menors (*contravvenzioni*).

Per alguns delictes, els previstos expressament a l'art. 157.6 CPE en relació amb els arts. 51.3 *bis* y *quater* del *Codice di Procedura penale* (CPP), com a conseqüència d'una reforma legal operada a l'any 2012 l'extensió dels terminis de prescripció es van multiplicar per dos (Pittaro, 2013, p. 404). Entre els delictes previstos originalment a l'art. 157.6 CPE només es feia referència als delictes culposos de danys (art. 449 CPI) y a l'homicidi culpós múltiple (art. 589.2, 3 i 4 CPI). Per la seva banda, la Llei nº 172 de l'any 2012, que ha ratificat i aplicat el *Conveni del Consell d'Europa per la protecció dels nens contra l'explotació i l'abús sexual*, signat a Lanzarote el 25 d'octubre de 2007, també va introduir, en relació amb els menors d'edat, els següents delictes i penes:

- Prostitució infantil (art. 600 *bis* CPI), amb un termini de prescripció de 24 anys per qualsevol persona que recluti menors de 18 anys o en promogui l'explotació.
- Pornografia infantil (art. 600 *ter* CPI), amb prescripció igualment als 24 anys per aquells que creïn el material o en facin negoci i als 12 anys per qualsevol persona que en distribueixi, circuli o transfereixi igualment de manera gratuïta i per aquells que n'assisteixin a exposicions o espectacles.
- Possessió de material pornogràfic infantil (art. 600-*quater* CPI), amb termini de prescripció de 12 anys.
- Promoció de turisme destinat a l'explotació de la prostitució infantil (art. 600-*quinqüies* CPI), amb prescripció als 24 anys.
- Utilització per la mendicitat de nens de menors de 14 anys o incapaços (art. 600 *octies* CPI), amb termini de prescripció als 12 anys.
- Actes sexuals amb menor d'edat (art. 609 *quater* CPI) i corrupció de

menors (art. 609 *quinqüies* CPI). Amb l'excepció dels tipus atenuats previstos als arts. 609 *bis.* 3 i *quater.* 4 CPI, els terminis de prescripció són, respectivament, de 20 anys (que passen a ser-ne 28 quan la víctima és menor de 10 anys) i 12 anys (que esdevenen 15 quan el delinqüent és l'ascendent, el pare —també l'adoptiu— o qualsevol altre persona a la qual, per raons de cura, educació, vigilància o custòdia, s'hagi confiat el nen, o amb la qual tingui una relació de cohabitació estable).

Cal tenir en consideració que el delicte previst a l'art. 609 *quater* CPI requereix que la víctima sigui menor de 14 o 16 anys, si el delicte és comès per alguna de les persones esmentades, mentre que el delicte de l'art. 609 *quinqüies* és aplicable només quan la víctima sigui menor de 14 anys. L'extensió dels terminis de prescripció d'aquests delictes al doble persegueix l'objectiu de convertir-los en delictes *de facto* imprescriptibles, sobretot tenint en consideració les regles d'interrupció de la prescripció del CPI. D'acord amb la regulació italiana, el termini màxim de prescripció pel delicte d'actes sexuals amb un menor d'edat (609 *quater* CPI) pot convertir-se en 35 anys en el cas que la víctima sigui menor de 10 anys, mentre que la corrupció de menors (art. 609 *quinqüies* CPI) prescriu en aquests casos als 18 anys i 9 mesos (arts. 160 y 161 CPI) (Pittaro, 2013, pp. 403 ss.; Tovani, 2013, pp. 41ss.).

3.2.2. Valoració crítica

L'opció legislativa que acaba de ser exposada està sens dubte orientada a evitar regles específiques i, per tant, excepcionals, en el sistema general de prescripció. S'incidiria en la premissa major de l'equació, la pena. Amb aquesta *gran solució* (Hörnle et al., 2014) se n'evitaria una de petita, que passaria per modificar-ne la conclusió, és a dir, la prescripció del delicte. D'aquesta manera, la unitat i coherència interna del sistema de prescripció romandria intacta, sense excepcions.

No obstant, aquesta alternativa no està exempta d'inconvenients. Un de

principal s'ha de veure en la seva mateixa lògica: per tal d'arribar a un termini de prescripció més perllongat per una constel·lació delictiva s'optaria per agreujar-ne la pena, amb el risc d'acabar desequilibrant la balança entre la gravetat del fet i la corresponent resposta penal. En aquest sentit, s'ha de recordar que la relativa a la pena que correspon a un delicte no pot ser contemplada com una mesura que pugui ser decidida de forma individualitzada amb exclusiva orientació utilitarista. Ben al contrari, comporta una evident càrrega axiològica directament vinculada amb el principi de proporcionalitat que ha de ser resolta en el seu context, el Codi penal, i, més en particular, els delictes contra les persones. La decisió sobre la gravetat de la pena d'un delicte ha d'obeir a una racionalitat valorativa que no pot ignorar la conseqüència jurídica prevista per altres delictes anàlegs.

D'altra banda, amb la *gran solució* es menysté la principal virtut de les solucions específiques: l'aplicació de regles de prescripció que prenguin seriosament en consideració les particulars característiques de cada classe de delicte i de víctima. En cas contrari, la mateixa regla de prescripció, amb el mateix termini, serviria per delictes i víctimes que res en comú tindrien. No en va, en molts ordenaments jurídics, la suposada uniformitat en matèria de prescripció del delicte que la *gran solució* tracta de preservar en realitat no existeix. Un exemple n'és el l'art. 132.1 del Codi penal espanyol, que —com ja es va exposar *supra*— preveu diverses regles de prescripció per les diferents classes de tipus en atenció a la forma de consumació del delicte.

3.3. Suspensió dels dies *a quo* fins a determinada edat de la víctima

3.3.1. Exposició

Les regles de suspensió del *dies a quo* fins que la víctima compleixi una determinada edat constitueixen significatives excepcions a la regla general segons la qual el termini de prescripció comença a computar-se a partir del

moment en què queda consumat el delictes.

En aquesta línia, l'art. 132.1 CP espanyol estableix que “[e]n la temptativa d'homicidi i en els delictes d'avortament no consentit, lesions, contra la llibertat, de tortures i contra la integritat i indemnitat sexuals, la intimitat, el dret a la pròpia imatge i la inviolabilitat del domicili, quan la víctima sigui menor d'edat, els termes (scil. de prescripció) es computaran des del dia en què aquest hagi aconseguit la majoria d'edat, i si morís abans d'aconseguir-la, a partir de la data de defunció”. Aquesta regla, incorporada al CP per la LO 11/1999, és seguida, encara que amb alguna variació al catàleg de delictes, pels Codis penals argentí i xilè.

També aquest era el criteri del legislador penal alemany fins que la Llei pel reforçament dels drets de les víctimes d'abús sexual, que va entrar en vigor el 30 de juny de 2013, va reformar el § 78b.1 *StGB*. D'acord amb aquesta modificació, la suspensió de la prescripció en els delictes previstos en els §§ 174b (delicte sexual amb abús de càrrec públic), 174c (abús sexual amb aprofitament de relació de confiança), 176-179 (abús sexual de nens), 182 (abús sexual de joves), 225 (abús de persones especialment necessitades de protecció), 226 (ablació genital) i 237 (matrimoni forçós) *StGB* es perllonga fins els 21 anys. La reforma va seguir el criteri del § 208.1 del *Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)*, d'acord amb el qual el còmput de prescripció de les pretensions civils d'indemnització nascudes com a conseqüència d'una lesió de la llibertat sexual queda suspesa fins que la víctima arribi a l'edat de 21 anys (Zimmermann, 2008, p. 172; Hörnle et al., 2014, pp. 69 ss.).

Una posterior reforma del § 78b.1 *StGB* realitzada a 2015 estén la suspensió de la prescripció dels delictes esmentats fins que la víctima hagi arribat als trenta anys. Aquesta regla es va establir per analogia amb el § 208.2 *BGB*, que, pels supòsits que la víctima encara convisqui amb els seus pares quan hagi complert els 30 anys, determina que la prescripció de les pretensions d'indemnitzacions nascudes com a conseqüència d'una lesió de la llibertat sexual quedarà suspesa fins aleshores (Zimmermann, 2008, p. 172; Hörnle et al., 2014, pp. 69 ss.).

Similars regles excepcionals de suspensió disposen el Codi penal suís (25 anys) i l'austríac (28 anys). A Suïssa, des de l'entrada en vigor el dia 1 de juliol de 2014 de la transposició en aquest país del ja esmentat Conveni de Lanzarote, l'art. 97.2 del *Schweizerisches Strafgesetzbuch* (*SchwStGB*) estableix que “en els delictes sexuals amb infants (art. 187) i persones dependents (art. 188), així com en els delictes previstos als arts. 111, 113, 122, 124, 182, 189-191, 195 i 197.3 sempre que es cometin contra un menor de 16 anys, la suspensió del termini de prescripció durarà en cada cas com a mínim fins que la víctima compleixi els 25 anys”. En el cas del Codi penal austríac, el § 58 (3).3 de l'*Österreiches Strafgesetzbuch* (*ÖStGB*) disposa que “pel termini de prescripció no serà tingut en compte el temps fins el compliment dels 28 anys de la víctima d'un comportament delictiu contra la integritat física o la vida, la llibertat o la integritat o autodeterminació sexual, quan la víctima fos menor d'edat en el moment de la comissió del fet”.

3.3.2. Valoració crítica

Determinades formes de delinqüència es beneficien de manera excessiva de l'extinció de la responsabilitat criminal com a conseqüència del transcurs del temps des de la consumació del delicte. Aquest és el cas, per exemple, dels delictes contra la llibertat i la indemnitat sexuals amb víctima menor. En aquests supòsits, la víctima no denuncia el fet fins l'edat adulta —com s'ha exposat— per trobar-se sotmesa a la pressió de l'autor, per no atrevir-se a parlar per trobar-se sota la seva dependència o perquè a causa de la seva immaduresa encara no és conscient de la naturalesa del mal patit. Per aquesta raó, la regla excepcional que ens ocupa, que pretén congelar en aquests casos l'inici dels corresponents terminis amb l'objecte d'estendre el termini de prescripció del delicte en supòsits en els quals la infracció sol trigat molt a transcendir, resulta perfectament raonable (Ragués i Vallès, 2004, pàg. 151 s.).

El debat sobre quina ha de ser exactament l'edat a partir de la qual s'iniciés el còmput de la prescripció en els delictes de referència, en particular quan la víctima és menor d'edat, ha estat particularment intens en Alemanya. En el debat parlamentari sobre l'ampliació del termini de 18 a 21 anys es va arribar

a la conclusió que l'augment de la suspensió de la prescripció de tres anys era insuficient per resoldre en problema que es tractava de resoldre. Estudis empírics demostrarien que una part important dels casos en qüestió trigarien més a aflorar. A més, tot i l'ampliació del termini, aquest continuaria quedant per sota d'altres del mateix àmbit de cultura, com ara —com ja s'ha dit— el suís o l'austríac. Des d'aquest punt de vista, la progressiva ampliació del termini de prescripció pot ser valorada positivament.

No obstant, la doctrina destaca que els terminis previstos pel legislador penal en aquestes clàusules es corresponent amb el seu fonament. En el cas alemany, tant amb el termini dels 18 anys, com amb l'ampliació als 21, com, finalment, amb l'actual *dies a quo* dels 30 anys, el fonament expressament referit al debat parlamentari i al Preàmbul de la Llei és el relatiu a la dependència de la víctima respecte de l'autor. Des d'aquest punt de vista, sembla evident que el límit mínim dels 18 anys resulta clarament insuficient per explicar les relacions interpersonals entre la víctima i l'autor del delictes en alguns contextos. Per exemple, a Alemanya l'escolarització secundària completa finalitza als 19 anys, no als 18. Igualment, és obvi que en un àmbit com l'universitari, que és perllonga clarament per sobre no només dels 18 anys, sinó, fins i tot, dels 21, també es pot plantejar la problemàtica que ara ens ocupa. Pel que fa a l'àmbit domèstic, és encara més evident que la víctima no en queda automàticament desvinculada en arribar a la majoria d'edat, sinó que l'estreta vinculació familiar —i, en el seu cas, la relació de dependència—encara acostuma a perllongar-se uns anys més, fins que s'arriba a la fase d'emancipació. De fet, alguns estudis demostren que, fins i tot després de l'abandonament del domicili familiar, aquesta relació de dependència es continua presentant a diferents nivells. No en va, la pròpia legislació sectorial alemanya estableix la franja de dependència econòmica respecte dels progenitors en els 25 anys (Hörnle et al., 2014, pp. 69 ss.).

Una part de la doctrina especialitzada destaca, a més, que tampoc els fonaments intrapersonals de la suspensió de la prescripció coincideixen amb la literalitat de les regles previstes legalment. En aquesta línia, Hörnle et al. (2014) destaquen, a propòsit de la reforma alemanya relativa als delictes

contra la llibertat sexual, que les barreres psicològiques per la denúncia acostumen a perllongar-se en la víctima considerablement més enllà dels 18 anys i, fins i tot, dels 21. Diverses són les raons que expliquen aquesta circumstància. D'una banda, com ja s'ha exposat, certes víctimes bloquegen, reprimeixen o desplacen l'experiència del fet delictiu, com a estratègia psicològica per protegir-se'n i conviure amb el record d'un fet traumàtic que els impediria desenvolupar una vida mínimament normal.

D'una altra, estudis sobre Psicologia del testimoni i la memòria (Mazzoni, 2010, pp. 87 ss.) demostren que es possible oblidar una experiència traumàtica i tornar a recuperar-ne el record, bé espontàniament com a conseqüència d'una reminiscència, bé de manera induïda o condicionada mitjançant ajut terapèutic. Fins i tot, és possible oblidar, tornar a recordar i de nou oblidar que s'ha recordat. En qualsevol cas, el procés de bloqueig de la víctima acostuma a ser llarg. Pot arribar a allargar-se en el temps fins i tot per espai de varies dècades (Hörnle et al., 2014, *passim*).

De fet, no s'ha d'oblidar que el període perquè la víctima trobi plaça a una institució mèdica pública acostuma a no ser particularment reduït (Hörnle et al., 2014, *passim*). Igualment, un estudi sobre el funcionament efectiu d'una de les institucions centrals a Alemanya sobre la matèria, el Comissionat independent per les víctimes de delictes contra la llibertat sexual, revela que les persones que acostumen a fer us del seu servei telefònic és utilitzat tenen una mitjana d'edat de 26 anys (Hörnle et al., 2014). Per tot plegat, la decisió alemanya de traslladar el *dies a quo* dels 18 o els 21 als 30 anys de la víctima no resulta en absolut desgavellada.

No obstant, tampoc pot obviar-se que la interpretació automàtica de la classe de regla que ens ocupa pot conduir a algunes dificultats aplicatives. Una d'aquestes dificultats resideix en el fet que en alguns supòsits menys greus amb víctimes menors de curta edat el termini de prescripció acabi per dilatar-se de manera desproporcionada. En aquests casos, l'atenuació del desvalor del fet que representa el transcurs del temps hauria de conduir a una eventual atenuació de la pena mitjançant l'aplicació de l'atenuant analògica prevista a l'art. 21.7^a CP o la sol·licitud d'un indult parcial (Ragués i Vallès,

2004, pàg. 153).

Una altra insatisfactòria conseqüència que pot derivar-se'n és que la presumpció que li serveix de base pot no concórrer en tots aquells supòsits on la seva interpretació literal portaria a la seva aplicació. En efecte, no sempre que la víctima menor d'un delictes de temptativa d'homicidi lesions, contra la llibertat, de tortures i contra la integritat i indemnitat sexuals, la intimitat, el dret a la pròpia imatge o la inviolabilitat del domicili, en el cas del Codi penal espanyol, o d'abusos sexuals amb prevaliment de càrrec públic o aprofitament de relació de confiança), ablació genital o matrimoni forçós, en l'*StGB*, ha deixat de denunciar durant la minoria d'edat per trobar-se impedit per fer-ho (Ragués i Vallès, 2004, pàg. 153).

És perfectament imaginable, per exemple, que en el moment de patir l'agressió, el menor ja no ho sigui tant, sinó que es trobi, per exemple, a punt d'arribar a la majoria d'edat, de tal manera que compregui perfectament el sentit antijurídic del mal patit i, a més, no estigui sotmès a cap pressió o amenaça que constitueixi un contraestímul per la denúncia. En aquest supòsit, la millor doctrina considera que res impediria restringir teleològicament el tipus, de tal manera que s'excloués la regla excepcional de la suspensió de la prescripció del delictes en cas de no concurrència del fonament que li serveix de base (Ragués i Vallès, 2004, pàg. 153).

Més difícil és resoldre el cas contrari, és a dir, aquell supòsit en que en el moment del fet la víctima sigui major de edat, però, malgrat això, es trobi impedida per denunciar (per ser objecte de greus pressions) o sigui incapaç d'aprehendre el caràcter il·lícit del fet (per trobar-se afectat per alguna causa d'incapacitat). En aquest supòsits, l'aplicació de les regles previstes en l'art. 132.1 CP o § 78b.(1).1 *StGB* donaria lloc a una inadmissible analogia *in malam partem*, en conduir a la suspensió de la prescripció del delictes prevista per víctimes menors a supòsits de víctimes adultes (Ragués i Vallès, 2004, pàg. 153).

Aquestes dues constel·lacions de supòsits demostren que la literalitat de regles excepcionals com les analitzades no sempre es correspon correctament amb

el fonament material sobre el qual descansen. Com s'ha vist, resulta perfectament imaginable a un menor d'edat amb plena capacitat per denunciar el fet delictiu del qual ha estat víctima, així com, al contrari, a un adult que per les raons esmentades, en canvi, no ho estigui. Tindrien més capacitat operativa i major coherència amb el seu fonament final, per tant, clàusules de suspensió de l'inici del còmput de prescripció del delictes que determinessin aquesta conseqüència no en tots el casos de víctima menor, sinó només quan concorri els pressupòsits que les fonamenten (Ragués i Vallès, 2004, pàg. 153). En qualsevol cas, la doble presumpció que la incapacitat per denunciar només es dona en el casos de menors i que, en canvi, quan la víctima és adulta això no succeeixi mai, hauria de ser una presumpció *iuris tantum*, és a dir, vencible amb prova en contra, i, en cap cas el que en realitat acaban essent, és a dir, una presumpció *iuris et de iure*.

Com és obvi, un altre element que el fonament de les regles dels arts. 132.1 CP i § 78b.(1).1 *StGB* pressuposa és que els fets no s'hagin denunciat o no s'hagi iniciat un procediment judicial per la seva persecució. No obstant, la lletra dels preceptes tampoc exigeix expressament la seva concurrència. En aquests supòsits, s'imposa una restricció teleològica de la Llei que permeti que el còmput del termini de prescripció del delictes no quedi suspès fins que la víctima compleixi una determinada edat, sinó que comenci quan es realitzi la darrera actuació processal (admissió a tràmit de la denúncia o la querella, citació per declarar com a investigat, etc.) de persecució del delictes contra l'indiciàriament responsable (Ragués i Vallès, 2004, pàg. 154).

Una darrera limitació d'aquestes regles ve determinada pel fet que, donada la seva naturalesa restrictiva de la llibertat individual, la seva aplicabilitat retroactiva ho seria *in malam partem*. Per aquesta raó, és clar que ni l'art. 132.1 CP ni el § 78b.(1).1 *StGB* poden ser aplicats a fets comesos amb anterioritat a la seva entrada en vigor (Ragués i Vallès, 2004, pàg. 154).

3.4. Imprescriptibilitat

3.4.1. Exposició

Dins del marc que disposa el legislador per establir els il·lícits penals i les corresponents penes, es troba, com és lògic, la seva potestat per arbitrar les regles que estimi oportunes sobre la prescripció dels delictes i de les penes, d'acord amb els criteris de política criminal i de seguretat jurídica que consideri idonis en cada cas concret. En aquest context, tot partint de la regla segons la qual els delictes amb caràcter general prescriuen, el legislador penal es trobaria constitucionalment legitimat per establir determinades excepcions al mateix, tot declarant la imprescriptibilitat de certs delictes (SSTC 157/1990, 18-10, F.J. 3; 63/2001, 17-3, F.J. 7).

En aquest context, es troba àmpliament estesa en la doctrina la tesi que en el cas de determinats delictes de particular gravetat pot concloure's que és molt probable tals infraccions només arribaran a ser percebudes per la col·lectivitat com quelcom ja superat o pertanyent al passat amb la mort dels seus responsables (Ragués i Vallès, 2004, p. 92; en contra Pastor, 2010, p. 644). En aquesta línia, alguns legisladors penals inclouen dins dels delictes imprescriptibles els delictes contra la llibertat sexual amb víctimes menors.

3.4.2. Valoració crítica

Tal i com s'ha esmentat, res impedeix al legislador penal —al menys en el cas espanyol— establir determinades excepcions al mateix, declarant la imprescriptibilitat de certs delictes. Això no vol dir, no obstant, que qualsevol delicte pugui ser declarat imprescriptible. Tal i com ja s'ha avançat, en correspondència amb el fonament de la imprescriptibilitat només podran ser declarades imprescriptibles aquelles infraccions que tan sols amb la mort dels seus responsables podran ser percebudes per la col·lectivitat com a ja superades o pertanyents a un ordre social pretèrit.

Normalment, els delictes als quals els legisladors penals assignen l'etiqueta d'imprescriptibles són els de lesa humanitat, els de genocidi i les infraccions penals contra les persones i béns protegits en cas de conflicte

armat. El fonament de la imprescriptibilitat d'aquests delictes és doble.

D'una banda, es tracta d'infraccions d'extrema gravetat que poden arribar a incidir en els propis pilars estructurals del sistema democràtic i la pacífica convivència en societat, raó per la qual deixarien en la col·lectivitat una petjada pràcticament inesborrable. Des de la perspectiva de la percepció que la col·lectivitat acostuma a tenir d'aquests fets, en les esmentades constel·lacions delictives el transcurs d'un període de temps —fins i tot perllongat— des que van tenir lloc els fets no impedeix seguir afirmant l'existència de necessitat preventiu-general de pena (Ragués i Vallès, 2004, p. 92). D'una altra, diverses normes de Dret penal internacional que declaren la imprescriptibilitat d'aquests delictes, com ara l'Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional de 1998 o el Conveni de 26 de novembre de 1968 sobre la imprescriptibilitat dels crims de guerra i els crims de lesa humanitat, reclamen la seva transposició a l'ordenament nacional (Pedreira González, 2005, p. 1560).

Excepcionalment, alguns ordenaments jurídics opten per ampliar la conseqüència de la imprescriptibilitat no només als esmentats delictes de Dret internacional (és a dir, genocidi, lesa humanitat i crims de guerra), sinó també a altres delictes comuns. Aquest és el cas, per exemple, del Codi penal espanyol, que declara imprescriptible l'homicidi i l'assassinat terrorista (art. 131.4 CP). Es tracta d'una excepció a l'excepció: si la regla és la prescripció del delicte, l'excepció reconeguda pel Dret penal internacional seria la imprescriptibilitat dels delictes de lesa humanitat, els de genocidi i les infraccions penals contra les persones i béns protegits en cas de conflicte armat, i, finalment, l'excepció a l'excepció vindria representada per la introducció a les clàusules legals de no prescripció delictes aliens als dels l'Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional de 1998 o el Conveni de 26 de novembre de 1968, com els que ens ocupen. En cas que també fossin declarats imprescriptibles els delictes sexuals amb víctimes menors d'edat, s'establiria una nova excepció a l'excepció, en els termes que acaben de ser exposats. Es tracta de valorar, aleshores, si aquestes excepcions a l'excepció resulten o no admissibles des de la perspectiva d'un

Estat social i democràtic de Dret.

En el cas dels delictes de terrorisme amb resultat de mort, tot i que la E. de M. de la LLO 5/2010 —la reforma que els va afegir a la selecció de delictes imprescriptibles— no diu absolutament res sobre el particular, el nou art. 131.4 CP potser fonamentar-se *de lege lata* en una suposada subsumibilitat dels delictes de terrorisme en els “delictes de lesa humanitat”, de conformitat amb la definició prevista en l'Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional de 1998. L'art. 7.1 del mateix defineix els delictes de lesa humanitat "qualsevol dels actes següents quan es cometi com a part d'un atac generalitzat o sistemàtic contra una població civil i amb coneixement d'aquest atac: a) Assassinat; b) Extermini; c) Esclavitud; d) Deportació o trasllat forçós de població; i) Empresonament o una altra privació greu de la llibertat física en violació de normes fonamentals de dret internacional; f) Tortura; g) Violació, esclavitud sexual, prostitució forçada, embaràs forçat, esterilització forçada o qualsevol altra forma de violència sexual de gravetat comparable; h) Persecució d'un grup o col·lectivitat amb identitat pròpia fundada en motius polítics, racials, nacionals, ètnics, culturals, religiosos, de gènere definit en el paràgraf 3, o altres motius universalment reconeguts com a inacceptables conformement al dret internacional, en connexió amb qualsevol acte esmentat en el present paràgraf o amb qualsevol crim de la competència de la Cort; i) Desaparició forçada de persones; j) El crim d'apartheid; k) Altres actes inhumans de caràcter similar que causin intencionalment grans sofriments o atemptin greument contra la integritat física o la salut mental o física".

Aparentment, els delictes de terrorisme no es troben recollits al catàleg de delictes de lesa humanitat que acaba de ser exposat. No obstant això, alguns dels delictes que solen cometre's des d'organitzacions terroristes (singularment l'assassinat) sí ho estan. A més, la clàusula de recollida prevista en la lletra k seria prou àmplia per incloure qualsevol delicte de terrorisme imaginable.

En aquesta línia d'argumentació, acostuma a recordar-se que l'art. 7.2 a) de l'Estatut de Roma conté, a més, un concepte legal d'"atac contra una

població civil". D'acord amb aquesta definició, per tal "s'entendrà una línia de conducta que impliqui la comissió múltiple d'actes esmentats en el paràgraf 1 contra una població civil, de conformitat amb la política d'un Estat o d'una organització de cometre aquests actes o per promoure aquesta política". Partint que l'organitzatiu (estructural) és un dels dos elements de la definició de terrorisme (l'altre és l'element teleològic), el sector dominant de la Càmera de Qüestions Prèvies de la Cort Penal Internacional entén el terme "organització", present en el precepte que ara ens ocupa, ha de ser interpretat d tal manera que inclogui també a les estructures no estatals, com, per exemple, les terroristes.

No obstant, contra el punt de vista que acaba de ser exposat han de ser formulades diverses consideracions crítiques. En el que al catàleg de delictes de lesa humanitat de l'art. 7.1 de l'Estatut es refereix, és evident que quan la lletra a) al·ludeix a l'assassinat no ho fa prenent com a referència l'assassinat comès des d'una organització terrorista, sinó la seva dimensió de "atac generalitzat o sistemàtic contra una població civil i amb coneixement d'aquest atac". Quant al contingut de la lletra k) precepte, ha d'admetre's que, certament, una interpretació extensiva del mateix permetria entendre que alguns dels delictes que solen caracteritzar a les organitzacions terroristes podrien ser entesos com a "actes inhumans de caràcter similar que causin intencionalment grans sofriments o atemptin greument contra la integritat física o la salut mental o física". No obstant això, de nou ha de recordar-se que aquests actes només seran delictes de lesa humanitat en el sentit de l'Estatut de Roma —i amb els efectes que aquesta qualificació desplega— "quan es cometin com a part d'un atac generalitzat o sistemàtic contra una població civil i amb coneixement d'aquest atac". I que això succeeixi per principi en qualsevol supòsit de delicte terrorista és quelcom que es troba ben lluny de constituir una veritat indiscutible.

D'altra banda, sense aquesta darrera restricció el caràcter desmesuradament obert del contingut de la lletra k que ara ens ocupa permetria incloure en el seu si pràcticament qualsevol delicte. Amb això, l'àmbit d'aplicació de la clàusula esdevindria pràcticament il·limitat. Aquesta circumstància resulta

difícilment compatible amb el mandat de determinació com a límit irrenunciable del *ius puniendi* derivat del principi de legalitat penal (Landa Gorostiza, 2010, p. 648).

El catàleg de delictes de l'art. 7.1 de l'Estatut de Roma no aclareix res, per tant, sobre si té sentit o no qualificar els de terrorisme com a delictes de lesa humanitat als efectes previstos pel propi Estatut. Així, la qüestió plantejada ha de centrar-se, aleshores, al voltant del mateix concepte legal de delicte de lesa humanitat de l'Estatut. Encara que des d'un punt de vista gramatical el terme "*organització*" abastaria també les estructures de naturalesa terrorista, l'essencial és conèixer, d'una banda, si és aquest el veritable disseny de la Llei (interpretació teleològica-objectiva); i, per una altra, si aquesta interpretació resulta o no compatible amb els principis limitadors del *ius puniendi* en un Estat social i democràtic de Dret. En altres paraules: no es tracta de si els delictes de terrorisme poden encaixar o no en la literalitat de la definició legal de delicte de lesa humanitat de l'Estatut, sinó de si, des d'una perspectiva conseqüencialista, això resulta polític-criminalment acceptable.

La resposta a aquesta pregunta ha de ser necessàriament negativa. Algunes destacades veus s'alcen per destacar que els apartats 1 y 2 de l'art. 7 de l'Estatut ha de ser interpretat de forma necessàriament restrictiva. Aquest és, per exemple, el punt de vista expressat en l'opinió dissident de les decisions de la Càmera de Qüestions prèvies de la Cort Penal Internacional del Jutge Hans-Peter Kaul. Comparteix aquest punt de vista un creixent sector doctrinal (Cassese, 2008, pp. 166 i 177; Landa Gorostiza, 2010, pàg. 18 s.). Des d'aquesta direcció s'afirma, amb raó, que seria sens dubte paradoxal qualificar com a delictes contra la humanitat infraccions que, malgrat la seva indubtable gravetat, estan privats de qualsevol caràcter transnacional, per tractar-se de fenòmens fonamentalment locals (Cassese, 2008, pp. 166 i 177; Landa Gorostiza, 2010, pàg. 18 s.). És obvi, per exemple, que en termes de transnacionalitat el terrorisme d' E.T.A. no té res a veure amb els crims del Nacionalsocialisme alemany, o les massacres de Cambodja, ex-Iugoslàvia o Rwanda (Landa Gorostiza, 2010, pàg. 25 s. i 29).

Aquesta circumstància es correspon amb el fet que tant en les discussions sobre l'abast de l'Estatut de Roma prèvies a la seva constitució (1998), com en la Primera Conferència de Revisió de l'Estatut de Roma, celebrada al juny de 2010 a Kampala (Uganda) (Landa Gorostiza, 2010, pàg. 21 s., nota 65), els delictes de terrorisme van ser expressament exclosos de l'àmbit d'aplicació de l'Estatut.

La raó fonamental per la qual l'Estatut de Roma declara imprescriptibles els delictes de genocidi, de lesa humanitat i de guerra s'ha de veure en que tals delictes solen cometre's des de les pròpies entranyes de l'Estat. Degut a aquesta particularitat, les probabilitats que el seu autor garanteixi la seva impunitat pel mer transcurs del temps augmentarien exponencialment, de no ser, és clar, perquè l'Estatut els declara imprescriptibles (Pastor, 2010, pàg. 645 s.). Certament, l'Estatut distingeix entre els casos en què l'atac contra una població civil es realitzi "de conformitat amb la política d'un Estat o d'una organització de cometre aquests actes o per promoure aquesta política". No obstant això, quan tal organització no sigui estatal i, per això, no es trobi íntimament connectada a les entranyes del sistema estatal, decaurà des de la seva pròpia base el fonament de la imprescriptibilitat del delicte que acaba de ser esmentat.

Quelcom similar succeeix els delictes sexuals amb víctima menor. Per molt greus que puguin ser considerada, encara més clarament que els casos de terrorisme local tampoc aquesta constel·lació de delictes encaixa correctament en la definició de delictes de lesa humanitat recollit a l'art. 7.1 de l'Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional de 1998, ni en cap altra tipologia delictiva declarada imprescriptible per aquest Conveni. Sens dubte, els delictes amb víctima menor d'edat que més habitualment son objecte de regles excepcionals de prescripció es corresponen amb les infraccions previstes en la lletra g) d'aquell precepte, que fa al·lusió a "violació, esclavitud sexual, prostitució forçada, embaràs forçat, esterilització forçada o qualsevol altra forma de violència sexual de gravetat comparable". No obstant, cal recordar que perquè aquests delictes puguin ser considerats de lesa humanitat i, per tant, imprescriptible segons l'Estatut de Roma, és

precís que la infracció s'hagi comès “com a part d'un atac generalitzat o sistemàtic contra una població civil i amb coneixement d'aquest atac”. Òbviament, això no succeeix amb els supòsits que ara ens ocupen.

A més, cal no oblidar quelcom d'altra banda ben obvi: la pena, particularment la de presó, resulta greument restrictiva de la llibertat individual. Per aquesta raó, la prescripció, com a causa d'extinció de la responsabilitat penal, s'erigeix en condició expansiva de la llibertat, de tal manera que les regles de suspensió o eliminació de la prescripció són, novament, mesures restrictives dels drets fonamentals individuals. Per aquesta raó, és clar que el termini de prescripció d'un delictes ha de respectar forçosament el principi de proporcionalitat en sentit ampli, tal i com l'entén el Tribunal Constitucional (STC 207/96, 16-12 y art. 8 CEDH) i la doctrina especialitzada (Gómez, 2003, p. 10; Magro, 2007, p. 4; Armenteros, 2007, pp. 3 y 8; Matallín, 2008, p. 63). Pel que fa a la primera, el TC exigeix la concurrència de tres requisits. El primer consisteix en la idoneïtat. Una mesura és idònia quan resulta útil para la consecució de l'objectiu que persegueix. El segon requisit es la necessitat. Aquest requisit concorre quan l' objectiu no pot ser aconseguit mitjançant una altra mesura menys restrictiva pel subjecte. Finalment, la mesura haurà de ser proporcionada en sentit estricte. Aquest requisit obliga a realitzar una ponderació entre els interessos en joc, amb l'objecte de comprovar quin d'ells és de més entitat (Choclán, 1994, p. 820; Gómez, 2003, p. 11; Magro, 2007; Armenteros, 2007; Matallín, 2008; STS 251/10, 17-3).

L'aplicació d'aquesta doctrina constitucional als delictes amb víctimes menors condueix a una conclusió difícilment qüestionable: la consideració *de lege ferenda* d'aquests delictes com a imprescriptibles resultaria clarament desproporcionada. En un sistema, com l'espanyol, on la prescripció del delictes guarda relació directa amb la gravetat de la pena, i aquesta, al mateix temps, depèn de la gravetat del fet, cap dels delictes recollits a l'art.

132.1 CP espanyol és de tal entitat, atempta de tal manera contra les bases mateixes del sistema o pot ser considerat de manera permanent com a pertanyent a l'ordre social actual com per ser declarat imprescriptible. Si

així fos, és clar que no tots els delictes d'aquest grup tindrien la mateixa gravetat i, per tant, tampoc tots serien mereixedors de prescriure amb el decurs del mateix termini de temps.

Centrada la qüestió en els delictes sexuals contra menors, tot i la seva eventual extrema gravetat tampoc aquests delictes podrien ser declarats imprescriptibles sense posar en tela de judici la funció preventiva del Dret penal i el principi de proporcionalitat. No pot influir, a aquest respecte, l'acció dels mitjans de comunicació en la revitalització de fets ja superats. En cas contrari qualsevol delicte lleu podria esdevenir imprescriptible com a conseqüència de la difusió que se'n fes en atenció a criteris exclusivament mediàtics sense cap mena de relació, com és evident, amb el contingut d'injust del fet.

Per tot plegat, en cas d'esdevindre dret positiu, la imprescriptibilitat dels delictes sexuals podria representar una altra mostra de Dret penal de l'enemic. No és en absolut casualitat que en l'actualitat la bandera dels delictes contra la humanitat i la seva imprescriptibilitat estigui començant a ser enarborada de forma intensa a favor d'altres delictes, com els que ens ocupen contra la llibertat sexual o, fins i tot, els de corrupció. D'altra banda, el recurs al Dret penal internacional en matèria de imprescriptibilitat del delicte pot acabar provocant una sort d'efecte retorn en les legislacions nacionals: el que inicialment l'Estat no considera imprescriptible, finalment acaba sent-ho com conseqüència dels compromisos internacional assumits per l'Estat membre (Pastor, 2010, p. 646).

Tot recollint el cèlebre símil de Luis Jiménez de Asúa amb la punibilitat dels actes preparatoris, afirma amb raó Daniel Pastor (2010, p. 645) que el règim de prescripció dels delictes i les penes també funciona com un termòmetre que permet mesurar la temperatura liberal del sistema: com més gran sigui l'àmbit d'aplicació de les regles sobre prescripció, major serà la temperatura liberal del sistema, i, al contrari, quan més restrictiu sigui el sistema penal amb la prescripció del delicte, més indicadors d'autoritarisme presentaria. Paradoxalment, des del Dret penal internacional —l'Estatut de Roma n'és un clar exemple— la qüestió s'acostuma a percebre d'una manera ben

diferent, fins i tot inversa: la prescripció del delictes, lluny de ser contemplada com una conquesta liberal, es considera un molest entrebanc que dificulta la persecució del delictes (Pastor, 2010, pàg. 645 s.). Tal circumstància no obsta que pugui arribar-se a la tesi següent: si la constel·lació de delictes que ens ocupa fos declarada imprescriptible podria concloure's que la temperatura liberal del Codi penal espanyol començaria a estar pràcticament sota zero.

4. Conclusions

1. Una de les causes d'extinció de la responsabilitat criminal es la prescripció. Aquesta institució extingeix la responsabilitat penal amb el transcurs del temps des de la consumació del delictes. La doctrina considera que la prescripció del delictes com a causa d'extinció de la responsabilitat penal pot tindre un doble fonament processal i substantiu.

Finalment, s'entén que el fonament últim de la institució és la falta de necessitat preventiu- general de la pena quan el fet pertany a un ordre social pretèrit.

2. El Codi penal espanyol estableix els terminis de prescripció del delictes en correspondència amb la pena prevista per cada delictes, en funció de la seva gravetat. D'acord amb aquest criteri, els delictes contra la llibertat sexual amb víctimes menors prescriuen als 10, 15 o 20 anys de la seva comissió, en funció de si es tracta d'un abús o una agressió sexual.

3. Certament, en molts casos, la comissió d'un delictes contra la llibertat sexual provoca en la víctima seqüeles físiques i, molt particularment, psicològiques duradores o permanents que, a més, tendeixen a agreujar-se amb el pas del temps. Una possible solució al problema de la prescripció d'aquests casos és concebre'ls com a supòsits no només d'abús o agressió sexuals, sinó també —o sobretot— de lesions psicològiques permanents o continuades. Amb l'aparició de la lesió psicològica, habitualment molt posterior a l'agressió sexual, el *dies a quo* es desplaçaria del moment de consumació de l'atemptat contra la llibertat sexual al moment de consumació del delictes de lesions, amb l'esmentat el resultat lesiu de la integritat psíquica. No obstant, aquest resultat lesiu independentment considerable de l'atemptat contra la llibertat sexual pot no donar-se. Aquesta investigació parteix d'aquesta darrera hipòtesi, i se centra, per tant, en la problemàtica que planteja de la prescripció del delictes de pederàstia al marge de les lesions psicològiques que se'n puguin derivar i la seva corresponent prescripció.

4. En aquesta classe d'infraaccions penals la víctima acostuma a presentar barreres interpersonals, socioeconòmiques o intrapersonals per la denúncia. Les dues primeres classes de limitacions es refereixen a la relació de dependència (emocional, econòmica) amb l'autor. La tercera, al bloqueig psicològic patit per la víctima com a conseqüència de l'experiència traumàtica viscuda. Res impedeix, no obstant, que aquestes limitacions per la denúncia del fet criminal es puguin plantejar també amb víctimes adultes d'aquests o altres delictes.

5. Com a conseqüència d'aquestes limitacions, la víctima acostuma a acabar denunciant el fet delictiu molts anys després de consumat. En alguns casos poden transcórrer fins i tot dècades. Molt habitualment, quan la víctima es decideix a denunciar-lo, el fet delictiu ja es troba prescrit. Com és lògic, aquesta circumstància obliga a plantejar-se possibles solucions normatives en matèria de prescripció d'aquest grup de delictes.

6. Tres són els tipus de solucions que els legisladors penals de Dret comparat acostumen a donar al problema que ens ocupa: a) l'increment de les penes dels delictes amb víctimes menors i, en conseqüència, dels terminis de prescripció de les penes; b) l'establiment d'una regla específica de prescripció per aquests casos, consistent en la suspensió del còmput fins que la víctima menor compleixi una determinada edat; i c) la declaració d'imprescriptibilitat dels delictes sexuals amb víctimes menor d'edat. De les tres solucions, la més convincent és la segona (b).

7. La solució a) —per la qual opta, per exemple, Itàlia— acaba conduint, de fet, a la imprescriptibilitat del delictes, tot desequilibrant així la balança entre la gravetat del fet i la corresponent resposta penal. Menysté, a més, la principal virtut de les solucions específiques: l'aplicació de regles de prescripció que prenguin seriosament en consideració les particulars característiques de cada classe de delictes i de víctima.

8. Tampoc la solució c) aconsegueix convèncer, per manca de correspondència amb els referents internacionals naturals de les clàusules d'imprescriptibilitat, l'Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional de

1998, i per ser difícilment conciliable amb el principi de proporcionalitat en sentit ampli.

9. En conseqüència, la solució que es presenta com a més adient passaria per la suspensió de la prescripció del delicte fins un determinat moment de la vida de la víctima. De les franges d'edat utilitzades pels legisladors penals del nostre entorn cultural, la més encertada no resulta ser precisament la dels 18 anys prevista pel Codi penal espanyol. Els 25 anys de Suïssa, els 28 d'Àustria o, molt particularment, els 30 anys del *StGB* alemany s'adapten molt millor a les barreres interpersonals i intrapersonals per la denúncia llargament analitzades en el decurs d'aquesta recerca, així com a les circumstàncies econòmiques i culturals característiques de les víctimes menors d'edat en la societat moderna que conformen el context d'aquestes limitacions.

10. No obstant, la tesi segons la qual en arribar a una determinada edat la víctima ja haurà superat els límits que l'impedien denunciar l'agressió o que aquests límits estaran indefectiblement presents a la vida de la víctima fins que no s'arribi a aquella edat no deixa de constituir una presumpció *iuris et de iure* que no sempre es correspon amb la realitat. En ocasions, la barrera es perllonga per sobre dels 25, 28 o 30 anys o, al contrari, mai no ha existit o ha desaparegut abans d'arribar-s'hi. Per tot plegat, convindria que la redacció de les clàusules de suspensió de la prescripció d'aquests supòsits s'adaptés més a la fenomenologia del problema. Per tal d'aconseguir-ho, la regla d'extensió de la prescripció no hauria de consistir en la suspensió de la prescripció del delicte fins que la víctima arribi a una edat concreta, sinó fins que es refaci del bloqueig psicològic o superi la vinculació material, emocional o econòmica amb l'agressor que l'impedeix denunciar-lo.

11. Res impedeix fer extensiva aquesta tècnica legislativa als supòsits de delictes contra les persones amb víctima major d'edat que es trobin amb aquestes barreres intra- o interpersonals per la denúncia. El contrari representaria una eventual vulneració del principi d'igualtat (art. 10 CE) entre menors i adults en equivalent situació de vulnerabilitat.

5. Bibliografía

ALCÁCER GUIRAO, R. (2010). Dilaciones indebidas, en ORTIZ DE URBINA (coord.), *Memento Experto Reforma Penal*, Madrid: Francis Lefebvre.

ASÚA BATARRITA, A. (2002). Concepto jurídico de terrorismo y elementos subjetivos de finalidad. Fines políticos últimos y fines de terror instrumental, en ECHANO BASALDUA, J. (coord.), *Estudios Jurídicos en memoria de José María Lidón*, Bilbao: Universidad de Deusto.

CANCIO MELIÁ, M. (2003). ¿«Derecho penal» del enemigo?, en JAKOBS, G. / CANCIO MELIÁ, M., *Derecho penal del enemigo*, Madrid: Civitas.

CALDERÓN CEREZO, A., & CHOCLÁN MONTALVO, J.A. (2005). *Código penal comentado*, Bilbao: Deusto jurídico.

CASSESE, A. (2008). *International Criminal Law*, Oxford: Oxford University Press.

COLINA OQUENDO, P. (2007). en RODRÍGUEZ RAMOS, L. (coord.), *Código penal*, 2ª ed., Madrid: La Ley.

CONSEJO FISCAL, Informe sobre el Anteproyecto de Ley Orgánica por la que se modifica la Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código penal.

CORTES GENERALES, Diario de Sesiones, Congreso de los Diputados (Pleno y Diputación permanente), año 2010, IX Legislatura, nº 160, sesión nº 151.

CHOCLÁN MONTALVO, J.A. (2008). Interrupción de la prescripción, en BOIX REIG, J (dir.) & LLORIA GARCÍA, P. (coord.), *Diccionario de Derecho penal económico*, Madrid: Iustel.

CHOZAS ALONSO, J.M. (2010). en GASCÓN INCHAUSTI, F. (coord.), *Repercusiones sobre el Proceso penal de la Ley Orgánica 5/2010, de Reforma del Código Penal*, Pamplona: Aranzadi.

DÍEZ RIPOLLÉS, J.L. (2011). *Derecho penal español*, PG, 3ª ed., Valencia:

Tirant lo Blanch.

DORAHY, M.J. & CLEARWATER, K. (2012). Shame and guilt in men exposed to childhood sexual abuse: A qualitative investigation. *Journal of Child Sexual Abuse*, 21 (2).

GILI PASCUAL, A. (2001). *La Prescripción en Derecho Penal*, Pamplona: Aranzadi.

GILI PASCUAL, A. (2008). Prescripción (de la infracción penal), en BOIX REIG, J (dir.) & LLORIA GARCÍA, P. (coord.). *Diccionario de Derecho penal económico*, Madrid: Iustel.

GÓMEZ MARTÍN. V. (2010). Notas para un concepto funcional de terrorismo. en SERRANO PIEDECASAS, J.R. & DEMETRIO CRESPO, E. (dirs.), *Terrorismo y Estado de Derecho*, Madrid: Iustel.

HAFFKE, B. (1995). Drogenstrafrecht, ZStW 107.

HANSON R. F., RESNICK, H.S., SAUNDERS, B. E., KILPATRICK, D.G., BEST, C. (1999). Factors related to the reporting of childhood rape. *Child Abuse & Neglect*, 23(6).

HÉBERT, M., TOURIGNY, M., CYR, M., MCDUFF, P., & JOLY, J., (2009). Prevalence of childhood sexual abuse and timing of disclosure in a representative sample of adults from Quebec. *Canadian Journal of Psychiatry*, 54(9).

HERNÁNDEZ GARCÍA, J. (2011). en ORTIZ DE URBINA, I. (coord.), *Memento práctico Penal Económico y de la Empresa*, Madrid: Francis Lefebvre

JAKOBS, G. (2000). en SCHULZ, L., Tagungsbericht. Die deutsche Strafrechtswissenschaft vor der Jahrtausendwende. Bericht von einer Tagung und Anmerkungen zum Feindstrafrecht, ZStW 112.

JAKOBS, G. (2004), en ESER, A., HASSEMER, W., BURKHARDT, B. (coords. Versión alemana) & MUÑOZ CONDE, F. (coord. versión española), *La ciencia del Derecho penal*, Valencia: Tirant lo Blanch.

LANDA GOROSTIZA, J.-M. (2010). La sombra de los crímenes contra la humanidad en la política antiterrorista española: reflexiones críticas, RECPC 12-10.

LASCURAÍN SÁNCHEZ, J.A. (1997). Artículo 131, en RODRÍGUEZ MOURULLO, G. (dir.). JORGE BARREIRO, A. (coord.), *Comentarios al Código penal*, Madrid: Civitas.

MAPELLI CAFFARENA, B. (2011). Artículo 131 CP. en GÓMEZ TOMILLO, M. (dir.), *Comentarios al Código penal*, Valladolid: Lex nova.

MARTÍN PALLÍN, J.A. (2008). La prescripción de los delitos: ¿mera política criminal o derecho fundamental, La Ley.

MAZZONI, G. (2010). *¿Se puede creer a un testigo? El testimonio y las trampas de la memoria* (trad. Revuelta, J.M.), Madrid: Trotta.

MEDINA CEPERO, J.R. (2000). La prescripción del delito: hacia una nueva regulación procesal penal, RPJ, 59.

MEDINA CEPERO, J.R. (2001). *El tratamiento procesal penal de la prescripción del delito*, Madrid: Dykinson.

MESTRE DELGADO, E. (1987). *Delincuencia terrorista y Audiencia Nacional*, Madrid: Ministerio de Justicia.

MIR PUIG, S. (2015) *Derecho penal, PG*, 10ª ed., Barcelona: Reppertor.

MOLINA FERNÁNDEZ, F. (2011). Prescripción del delito, en EL MISMO (coord.), *Memento práctico Penal*, Madrid: Francis Lefebvre.

MORAL DE LA ROSA, J. (2005). *Aspectos penales y criminológicos del terrorismo*, Madrid: Centro de Estudios Financieros.

NÚÑEZ FERNÁNDEZ, J. (2011). La extinción de la responsabilidad penal y la cancelación de antecedentes penales, en GIL GIL, A., LACRUZ LÓPEZ, J.M., MELENDO PARDOS, M., NÚÑEZ FERNÁNDEZ, J., *Curso de Derecho penal, PG*, Madrid: Dykinson.

OLAIZOLA NOGALES, I. (1998). La prescripción del delito en supuestos de concurso de delitos”, AP.

PAINE, M.L., HANSEN, D.J. (2002). Factors influencing children to self-disclose sexual abuse. *Clinical Psychology Review* 22.

PASTOR, D.R. (2010). La imprescriptibilidad de los crímenes internacionales en conexión con el fenómeno del terrorismo, en SERRANO PIEDECASAS, J.R. / DEMETRIO CRESPO, E. (Dir.), *Terrorismo y Estado de Derecho*, Madrid: Iustel.

PASTOR ALCOY, F. (1993). La prescripción de los delitos y las faltas. Análisis jurisprudencial, RGD, 588.

PITTARO P. (2013). *Ratificata la Convenzione di Lanzarote per la protezione dei minori contro lo sfruttamento e l'abuso sessuale: le modifiche al codice penale*, in *Famiglia e diritto*, fasc. 4.

PEDREIRA GONZÁLEZ, F.M. (2000). Artículo 131 CP, en COBO DEL ROSAL, M. (dir.), *Comentarios al Código penal*, IV, Madrid: Edersa.

PEDREIRA GONZÁLEZ, F.M. (2005). La prescripción de las infracciones penales tras la reforma introducida por la Ley Orgánica 15/2003, de 25 de noviembre., La Ley.

PÉREZ DEL VALLE, C. (2001). Sobre los orígenes del “Derecho penal del enemigo”. Algunas reflexiones en torno de Hobbes y Rosseau, CPC 75.

PRATS CANUT, M. (2005). en QUINTERO OLIVARES, G. (dir.) & MORALES PRATS, F. (coord.), *Comentarios al nuevo Código penal*, 4ª ed., Pamplona: Aranzadi.

PRATS CANUT, M. (2007). en QUINTERO OLIVARES, G. (dir.) / MORALES PRATS, F. (coord.), *Comentarios a la Parte Especial del Derecho penal*, 6ª ed., Pamplona: Aranzadi.

PRIETO RODRÍGUEZ, J.I. (1998). Hacia una reinterpretación de la prescripción penal, AP, 20.

REY GONZÁLEZ, C. (1999). *La prescripción de la infracción penal (en el Código de 1995)*, 2ª ed., Madrid: Marcial Pons.

RAGUÉS I VALLÈS, R. (2004). *La prescripción penal: Fundamento y aplicación. Texto adaptado a la LO 15/2003 de reforma del Código penal*, Barcelona: Atelier.

RODRÍGUEZ HORCAJO, D. (2011). La nueva regulación de la prescripción penal. Una reforma en busca de seguridad jurídica, una reforma «pro acciones», en DÍAZ-MAROTO Y VILLAREJO, J. (dir.), *Estudios sobre las reformas del Código penal (operadas por la LO 5/2010, de 22 de junio, y 3/2011, de 28 de enero)*, Madrid: Civitas.

SILVA SÁNCHEZ, J.M. (2011). *La expansión del Derecho penal. Aspectos de la Política criminal en las sociedades postindustriales*, 3ª ed., Buenos Aires-Montevideo: B de F.

SORSOLI, L., KIA-KEATING, M., & GROSSMAN, F.K. (2008). I keep that hush-hush": Males survivors of sexual abuse and the challenges of disclosure. *Journal of Counseling Psychology*, 55(3).

STREE, W. & STERNBERG-LIEBEN, D. (2010). en SCHÖNKE, A., SCHRÖDER, H., *Strafgesetzkomentar*, 28º ed., Munich: Beck.

TENER, D., MURPHY, S. B. (2015). Adult disclosure of child sexual abuse: a literature review, *Trauma, Violence, & Abuse*, 16 (4).

TOVANI, S. (2013). *Un ampio spettro di modifiche al codice penale (Commento a art. 4 l. 2 ottobre 2012, n. 172)*, in *Legislazione penale*, fasc. 1.

ZIMMERMANN, R. (2008). *El nuevo derecho alemán de obligaciones. Un análisis desde la Historia y el Derecho comparado* (trad. Esther Arroyo Amayuelas), Barcelona: Bosch.